Boekbeoordelingen

Gerardi Magni sermo ad clervm traiectensem de focaristis, cura et studio Rijcklof Hofman. Turnhout: Brepols, 2011. (Gerardi Magni opera omnia, pars ii,1: Corpus Christianorum Continuatio Mediaevalis 235) – 653 pp. isbn: 978 2 503 53346 9, € 388,–.

Ruim tien jaar geleden verscheen bij het Titus Brandsma Instituut aan de Radboud Universiteit Nijmegen het eerste deel (eigenlijk: pars v,1) van de opera omnia van Geert Grote, de grondlegger van de Moderne Devotie. In deze editio princeps bezorgt Rijcklof Hofman de Ornatus spiritualis desponsationis Gerardo Magno interprete, de Latijnse vertaling van Ruusbroecs Die geestelike brulocht van de hand van Geert Grote. In 2003 verscheen, wederom onder cura et studio van Rijcklof Hofman, het tweede deel van deze opera omnia, Contra turrim Traiectensem (2003), een geschrift waarin Geert Grote strijdt tegen de verdere uitbouw van de Utrechtse Dom. In dit boek, dat eigenlijk het eerste deel van de editie (pars i) vormt, zijn ook de Prolegomena te vinden door Rudolf van Dijk, die een algemene inleiding over leven en werk van Geert Grote biedt, alsook een uitgebreid overzicht van handschriften, handschriftelijke overleveringen en oudere edities. In de tussentijd is – vooral in Nederland, Duitsland en Amerika – veel nieuw onderzoek verricht en veel gepubliceerd over de devote hervormingsbeweging (Brouwer e.a., Moderne Devotie, 2011), die met een religieus programma van 'vernieuwde innigheid' (Goudriaan e.a., Vernieuwde innigheid, 2008), religieuze vorming (Klausmann, Consuetudo consuetudine vincitur, 2003) en moraliteit (Weiler, Het morele veld van de Moderne Devotie, 2006), vanuit de IJsselstreek furore maakte in heel Noord-West Europa (Derwich, Die 'Neue Frömmigkeit' in Europa, 2004). Belangrijke devote auteurs als Gerard Zerbolt van Zutphen (Van Dijk, Geestelijke opklimmingen, 2011), Dirc van Herxen (Van Beek, Leken trekken tot Gods Woord, 2009), Johannes Busch (Lesser, Johannes Busch, 2005) en Thomas van Kempen (Van Geest, Thomas a Kempis, 2008) droegen bij aan het succes van de beweging (Van Engen, Sisters and Brothers of the Common Life, 2008).

Deze en andere publicaties moesten het in feite stellen zonder een moderne, kritische editie van de werken van de grondlegger, met uitzondering van genoemde Ornatus spiritualis en Contra turrim Traiectensem. Een uitermate succesvol werk als het getijdenboek van Geert Grote is bijvoorbeeld een grote factor van belang in de spiritualiteit van de Moderne Devotie en de verbreiding ervan, maar de overweldigende hoeveelheid handschriften staat op dit moment een kritische editie nog steeds in de weg. Intensief speur- en redactiewerk van jaren (zoals dat gaat) voegt nu wel een andere titel aan de opera omnia in wording toe: de Sermo ad clerum Traiectensem de focaristis. In dit derde deel (pars ii,1) bezorgt Hofman niet alleen de beroemde preek die Geert Grote op de diocesane synode van 1383 te Utrecht hield tegen priesters met concubines ('focaristen'), maar ook zes andere documenten uit Grotes focaristendossier (Opera minora de Focaristis), zoals de Articuli uiginti quattuor de focaristis en de Obseruationes quattuor de presbyteris fornicariis notoriis. Bovendien is in deze editie een gedeeltelijke Middelnederlandse vertaling van de preek opgenomen. Aan de editie van de Latijnse preek, die begint met Jesaja 52,11 ('Ga weg! Ga weg! Ga weg van daar, raak niets aan dat onrein is; ga weg uit haar midden en zuiver u') en bestaat uit 26 dicta (hoofdstukken) in meer dan 3500 regels, gaat een uitgebreide inleiding vooraf, waarin Hofman aandacht besteedt aan 'Geert Grote en het probleem van het klerikale concubinaat'. Hier komen zaken aan de orde als het debat over de klerikale onthouding en de inbreuk daarop (onkuisheid) in voorgaande eeuwen 'in het licht van de bronnen die Grote gebruikt': kerkelijke wetgeving, de commentaren van decretisten en decretalisten, en Gratianus; de klerikale onthouding in het Utrechtse diocees van de dertiende tot de zestiende eeuw blijkens synodale decreten en de omgang met deze wetgeving; Grotes omgang met de klerikale overtredingen bezien vanuit de externe feiten en vanuit zijn eigen traktaat; en, ten slotte, de invloed van de preek in een vroeg en in een later stadium. De inleiding geeft verder, zoals te doen gebruikelijk in dergelijke kritische edities, een uitvoerige toelichting op de inhoud, redactionele geschiedenis, overgeleverde handschriften en drukken, en handschriftelijke relaties van de hier uitgegeven werken: focaristenpreek en opera minora.

De kleine werken moeten beschouwd worden als reacties op de weerstand die de preek, in feite een frontale aanval, opriep. Zij vatten elementen samen en verhelderen specifieke punten. Terwijl Grote uiteindelijk door zijn tegenstanders op de

knieën werd gedwongen, niet in de laatste plaats vanwege zijn strikte opstelling, zien we hem in de preek en de kleinere werken vooral oplichten als een energiek voorvechter van zuiverheid en een correcte, deugdzame levenswandel. Zijn strenge morele oordeel (zelfs lieden die missen van ontuchtige priesters bijwonen begaan een doodzonde) steunt daarbij op een groot aantal kerkelijke en juridische autoriteiten, waaruit blijkt hoezeer spiritueel engagement (i.c. voortgang in deugden), juridische know how, en het opvallende huwelijk daartussen bij latere devote auteurs zoals Zerbolt van Zutphen, teruggaat op een oorspronkelijke strategie. Het is een van Hofmans grote verdiensten dat hij de bronnen waarop deze strategie steunt, zo helder in kaart brengt. Belangrijker nog is zijn secure overlevering van de tekst, die in 29 handschriften met volledige tekst, 15 handschriften met fragmenten en één druk te vinden is. Hofman baseert zijn editie op 8 van deze 29 handschriften, met kb 79 k 22 (van de Reguliere Kanunnikessen van Neuss) als codex principalis. De langdurige ervaring met, en deels kritische recensies van, Hofmans 'careful work and thoughtful introduction' (J. Van Engen) in voorgaande delen van de opera omnia (Ons Geestelijk Erf 78, 2004; Revue d'Histoire ecclésiastique 96, 2001; Speculum 80, 2005), leren dat hij gewoonlijk niet veel steken laat vallen, en ook een eerste confrontatie met voorliggende tekst laat weinig onregelmatigheden zien. Het vertrouwen dat een dergelijke omvangrijke ad fidem codicum manu scriptorum-editie van zijn gebruiker vraagt, is in principe ook hier volstrekt op zijn plaats, evenals een woord van dank aan de klassieke redacteur in een tijd waarin editiewerk weinig academische prioriteit lijkt te hebben terwijl velen dit werk toch echt zullen (moeten) gebruiken. Het uiteindelijke oordeel valt, inderdaad, bij de opname in het genoemde discours, die – gezien de centrale thematiek en de hoge kwaliteit van dit boek – niet lang op zich zal laten wachten.

Krijn Pansters

Het leven van de heilige Katherina van Alexandrië. Tekstedítie met inleiding, hertaling en commentaar door Hildo van Es & Ludo Jongen. Hilversum: Verloren, 2011. (Middelnederlandse Tekstedities 14). – 240 pp. isbn 978 90 8704 189 2, € 21,–.

Het hier besproken boek is het veertiende deel in een reeks uitgaven en hertalingen van Middelnederlandse teksten, waarin al meer heiligenlevens zijn uitgegeven. In de jaren tachtig en negentig van de vorige eeuw beleefde het onderzoek naar heiligen en hagiografie, als gevolg van de belangstelling voor cultuur-, mentaliteits- en gendergeschiedenis, zijn hoogtepunt. De laatste jaren wordt in Nederland steeds minder over hagiografische bronnen gepubliceerd, terwijl die toch met nieuwe vragen en vanuit nieuwe perspectieven kunnen worden benaderd, bijvoorbeeld vanuit de material philology en de studie van verzamelhandschriften (overigens ook al niet meer zo nieuw). Bovendien zijn talloze bronnen nog niet ontsloten. Deze nieuwe titel is dus welkom, vooral omdat het een teksteditie betreft die kan leiden tot nieuw onderzoek.

De editie betreft een hagiografisch dossier van de heilige maagd-martelares Katherina van Alexandrië, in een handschrift uit het Goudse Sint-Margarethaklooster van religieuze vrouwen die de regel van Augustinus volgden. In het 'Woord vooraf' verhaalt Hildo van Es van de ontdekking van dit handschrift in zijn boekencollectie en van zijn speurwerk naar de geschiedenis ervan. Hij vond de Medioneerlandicus Ludo Jongen bereid tot hulp bij het uitgeven van de tekst. Het boek bevat, behalve de teksteditie en hertaling, een inleiding en vijf bijlagen met (1) een codicologische beschrijving van het handschrift, (2) een lijst van andere handschriften die afkomstig zijn uit hetzelfde klooster, (3) een lijst van door de auteurs geraadpleegde handschriften en incunabelen met Middelnederlandse Katherina-teksten, (4) een bloemlezing van een aantal variante passages uit twee andere handschriften en (5) historische aantekeningen bij personen die in de Katherina-teksten voorkomen.

De teksten in het handschrift, onderscheiden door rode titels, zijn alle schatplichtig aan de Latijnse traditie. Het eerste onderdeel is de vertelling van de geboorte en de jeugd van Katherina en het tweede het verhaal van haar bekering. Beide verhalen (nativitas en conversio) zijn in loop van de twaalfde en dertiende eeuw in de Latijnse traditie ontstaan en pas tegen 1400 tot een samenhangend geheel gesmeed. De derde tekst is het centrale en veel oudere verhaal van Katherina's dispuut met vijftig filosofen, hun bekering en marteldood en uiteindelijk haar eigen marteldood en de overbrenging van haar lichaam door engelen naar de berg Sinaï. Deze tekst (Katherina's passio) gaat terug op een Latijnse overlevering uit het begin van de twaalfde eeuw, die op haar beurt steunt op een Griekse teksttraditie. De vierde tekst is een vertaling van delen van het reisverslag naar het graf van Katherina op de berg Sinaï van na 1217 door ene Thietmar. Deze